

Мр Бранко Тошовић

П р о ј е к а т

докторске дисертације "ГЛАГОЛ КАО КОНСТИТУЕНТ ФУНКЦИОНАЛНИХ
СТИЛОВА РУСКОГА И СРПСКОХРВАТСКОГА ЈЕЗИКА /књижевноумјетнички
стил/"

Стилистичари су одавно показивали изражено занимање за поједине врсте ријечи и у свакој од њих запажали специфичан стилистички потенцијал, специфичну експресивност, изражајност и уопште стилематичност. Развојем функционалне стилистике, једног од новијих праваца стилистичких проучавања, интересавање је концентрисано на још један аспект: на функционално-стилско раслојавање врста ријечи, њихових лексичких и граматичких елемената и категорија. У новије вријеме видљив је покушај да се стилови истражују на основу употребе појединих категоријалних структура, а посебно је изражено занимање за откривање фундаменталних вриједности функционалних кодова кроз проучавање функционисања системских дијелова језика. Један број стилистичара, а њих је све више, долази до закључка да врсте ријечи могу послужити као дијагностичари језичких кодова. Доиста, свака врста ријечи, мање или више, функционално се рађује на лексичкоме и граматичкоме плану и може, према томе, послужити као показатељ диференцијације језика. Свакако, овдје су у првоме плану стожери језичкога система: именице и глаголи. Ове двије врсте ријечи квантитативном заступљеношћу и квантитативним вриједностима дају суштинско разграничење између стилских формација – на оне које имају именски и на оне које имају глаголски карактер. Већ сама чињеница да један стил може имати особине ове или оне врсте ријечи довољно говори о значају истраживања таквих феномена. У совјетској лингвистици, за разлику од наше, већ постоји низ радова посвећених функционисању врста ријечи у појединим стиливима, постоји, између осталог, и неколико докторских и магистарских радови. Овдје, свакако, на првоме мјесту треба споменути изузетно широку тему и изузетно обимну докторску дисертацију сада водеће личности совјетске функционалне стилистике – Маргарите Н. Кожине "О речевой системности научного стиля сравнительно с некоторыми другими" /Пермь, 1969/.

која се састоји од три тома: у првоме се анализирају глаголи, именице и нека синтаксичка питања /580 картица/, у другоме се говори о специфичности књижевноумјетничког /у даљем тексту КФС/ и научног стила /213 страна штампаног текста/, а у трећем о функционалној стилистици /252 стране штампаног текста/. Кожина је овим истраживањем до сада најпотпуније у совјетској лингвистици обрадила научни стил, а истовремено дала и прву значајнију студију о функционисању глагола у једноме језичкоме коду. Обимна је и докторска радња Олге Д. Митрофанове "Язык научно-технической литературы как функционально-стилевое единство" /Москва, 1975/, у којој се такође глаголу посвећује дужна пажња. Већ ова два примјера показују да у функционалној стилистици докторске дисертације могу бити врло широко конципиране. То се може казати и за неке магистарске радове. У СССР-у већ је читав низ стручњака магистрирао на таквим темама, рецимо Неверова /"Служебные слова как диагностирующие показатели стилей современного русского литературного языка" /Минск, 1973/, Вишнякова /"Некоторые количественные характеристики русской разговорной речи" /Москва, 1967/, Стољарова "Распределение и функционирование грамматических классов слов в русской разговорной речи" /Саратов, 1972/ и др. Осим тога, објављено је и неколико студија посвећених питањима из ове области. Тако је о функционално-стилском раслојавању именица писала Лаврова /КФС/, Гурбанов /разговорни стил/, о придјевима Пономаренко, Донецких, Манучарјан /КФС/, Стољарова /разговорни стил/, Полищук /разни стилови/, о замјеницама Лозова, Шељута, Степанов /КФС/ о прилозима Власов /КФС/ итд. Ово говори о томе да врсте ријечи постају све значајнији предмет проучавања у оквиру функционалне стилистике. Аутор ових редка определијелио се за анализу глагола у КФС због тога што ни на руском ни на нашем терену не постоји шире истраживање овога проблема /опширна анализа глагола у научноме стилу коју је дала Кожина може послужити као образац како прићи проучавању/. Разговори које сам имао у Москви са академиком др Рубеном А. Будаговым, једним од водећих совјетских стручњака за стилистику, и Олгом Д. Митрофановом, замјеником директора Института "А. С. Пушкин",

која је докторирала на сличној теми, потврдили су исправност овога избора /Будагову се посебно допао контрастиван приступ; Митрофанова је истакла да је тема оригинална, али и врло сложена/.

Због чега сам се определио за глагол? Кратак одговор био би: због његовог значаја за језичку комуникацију и стилистичког потенцијала који у себи носи. Овој врсти ријечи, по мишљењу многих научника, у систему језика припада посебно мјесто. Колико је то особена, сложена и за језик врло важна структурна јединица можда је најбоље истакао Виноградов са својом чувеном реченицом: "Глагол је најсложенија и најшира граматичка категорија рускога језика". Широка семантичка база, изражена лексичка слојевитост, велик број граматичких облика, читав низ категорија, изузетна сликовитост и изражајност - све су то особине који глагол чине једном од двију водећих врста ријечи. Готово ^{се} увијек основа сваке комуникације, свакога исказа налази у глаголу, који омогућује да се предметно окружење, појмовна реалност изрази у свој својој дијалектици, у кретању као облику постојања материје. Треба напоменути да је функционално-стилско разумивање глагола /а такође и других врста ријечи/ један од најмање проучених проблема у руској и нашој стилистици и да је то такође утицало на избор предмета истраживања.

У анализи биће учињен покушај да се покаже како се глагол разграђује у стилистичкоме систему руског и српскохрватског језика, конкретно у КФС, па је, у складу с тим, радња овако конципирана: први дио биће посвећен одређивању појма "Функционални стил", други ће бити централни и обухватаће глаголску конституенцију КФС, а у трећем укратко ће се дати поређење КФС са другим кодовима.

Истраживање је контрастивнога типа и базираће се на откривању сличности, подударности и разлика између руског и сх. језика, што ће каткад прелазити на раван општејезичких констатација и закључака о универзалности анализираних стилистичких феномена. Дакле, све оно о чему ће ^{се} говорити имаће свој међујезички аспект, почев од приступа стилу па до конкретне употребе глагола. Руски и српскохрватски глагол

имају веома много заједничког /што ће омогућавати да се закључци понекад граде само на анализи једнога језика/, али су многобројне и разлике. Оне једним дијелом долазе из самих система језика, а другим због неједнаког развоја функционалних стилова. Ипак, фундаментална обиљежја ових кодова и главни токови функционалног разумевања глагола идентични су у оба језика, јер глаголичност испољава своју међујезичку диференцијацију само у појединим конкретним реализацијама, у функционисању појединих глаголских лексема, појава, облика и категорија, а сам се општестилистички и општефункционални фон битно не разликује. То, по моме мишљењу, ствара реалне претпоставке за општејезичка уопштавања, за налажење стилистичких универзалија и, истовремено, за откривање специфичности карактеристичних за поједине језике. Контрастивна анализа управо има значај у томе што се помоћу ње доводе у опозицију и конфронтирају различити језици и што се долази до најширих сазнања о одређеноме језичкоме феномену.

У раду ћу покушати показати колико је глагол конструктивни елемент функционалних стилова р. и сх. језика, какав је заправо његов стилистички потенцијал и колико уопште он може бити дијагностичар стилских формација. Уједно, жеља је да се скрене пажња и на функционално-стилску слојевитост и других врста ријечи /прије свега именица/, које заједно са глаголом творе јединствен систем стилистичке разградње језика.

Истраживање треба да одговори на четири основна питања: 1. како се и зашто језик функционално-стилски раслојава и колико се то може видјети кроз употребу глагола, 2. какве су стилистичке могућности глагола и какве су његове функционално-стилске вриједности, 3. колико глагол може бити конституент једне од најзначајнијих стилских формација – КФС и 4. на који начин све ово прелама на међујезичкоме плану, конкретно у р. и сх. језику. Наведена питања толико су повезана једна са другим да ће у анализи готово увијек бити присутна, међусобно ће се прожимати и укрштати. Оквир проучавања биће функционална стилистика, која као један од огранака опште стилистике постаје све присутнија у лингвистичким истраживањима и покрива толико непроучених и важних проблема да

представља један од најперспективнијих праваца у науци о стилу.

Методологија истраживања подразумијева два основна елемента: квантитативну заступљеност глаголских лексема и облика и њихову квалитативну валентност. Овај приступ сматрам најприкладнији за овакво проучавање, јер једнострана анализа, било да је статистичка или контекстуална, не може дати потпунију слику проблема који се проучава. Уопште, данашња функционално-стилска истраживања незамислива су без статистичке обраде података, али и рад на текстуалним карактеристикама и даље задржава сав свој значај.

Циљ истраживања биће да се покаже колико се поједини појавни облици глаголичности могу везати за одређен тип комуникације, колико су једни од њих одомаћени у овоме или ономе стилу, а у другоме пак потпуно страни. Наравно, централно мјесто у свему томе припадаће КФС. Рад ће покушати дати одговор и на питање посједује ли глагол два степена стилематичности: један који се односи на његове општестилистичке вриједности и други који се тиче функционално-стилске локације и диференцијације, у чему и неекспресивни, неизражајни и неутрални глаголи добијају нову димензију.

Функционални стилови р. и сх. језика образују широк и разгранат систем, у којем се они међусобно преплићу, прожимају и укрштају. Границе између неких конкретних реализација језика понекад је врло тешко повући, пошто такви текстови стоје на размеђу двају стилова. Ипак, њихова је природа таква да се може говорити о различитим стилским формацијама и о њиховим различитим квалитативним и квантитативним вриједностима. У томе систему један стил посебно се издваја, односно толико се издваја да га неки стилистичари одводе с равни функционалних стилова. То је КФС. Његова ширина, максимална слобода избора, полисемичност, естетска усмјереност, умјетничка артикулисано⁹⁷ и друге особине чине од њега засебан језички код који стоји у опозицији према свим другим. Он, на неки начин, у стилски диференцираноме језику има водећу улогу, јер више од свих изражава свеколик лексички

и граматички потенцијал једнога језика. Из тих разлога и определио сам се за анализу глагола у оквиру ове стилске формације. Овдје ће се покушати показати како глагол максимално испољава свој богат стилистички потенцијал и како ни у једном другом коду он не може бити толико вишезначан, синонимичан, толико фигуративан, нити имати толик број нијанси, семантичких прелива и граматичких конотација. Многобројне специфичности овога кода, прије свега естетичност и умјетничка утемељеност, даће глаголу особене вриједности. Истраживање ће покушати одговорити на питање колико употреба глагола у КФС носи општестилистичке вриједности и колико она уопште може послужити за закључивање на нивоу читавога језика. Ипак, доминираће питање колико и какав степен глаголичности садржи КФС.

Који ће се проблеми посебно осветлити у овоме дијелу? Доминираће анализа глаголске вишезначности, метафоричности, разноврсности и транспозитивности и то из следећих разлога.

Суштинско обиљежје КФС јесте његова вишезначност, а пошто глагол у полисемантизацији поетског дискурса игра једну од водећих улога, биће то прво важније питање на које ће требати дати одговор. Чињеница је да су положај и улога глаголске вишезначности у појединим језичким кодовима условљени њиховим основним обиљежјима. У научном и административном стилу глаголска вишезначност није особина која би имала ниво захтјева, пошто основни лексички фонд – не рачунајући неутрални слој – чине термини, а они у оваквим текстовима не могу носити никакву вишезначну поруку, нити стварати било какву двосмисленост. Овдје ваља утврдити у каквој је вези глаголска полисемија са глаголском синонимијом, затим да ли број значења једнога глагола зависи од његове фреквентности, да ли је прати, у каквоме су односу моносеми и полисеми, који су то појавни облици глаголске вишезначности и сл. Посебно би важно било задржати се на узajамној повезаности полисемантизације и метафоризације и разлици између њих. Ту су и неке конкретне претпоставке које у раду треба размотрити, рецимо је ли полисемија текстуални интеракцијски феномен, а троп текстуално-асоцијативни и да ли је глаголска полисемија, уз глаголску синонимију, најсложенија глаголска појава КФС. Постојање

полисемије у језику ствара могућност да се естетски доживљај стварности преточи у једну посебну форму, у једно посебно сликање реалности, у којем изражено и доживљено образују двоплански систем умјетничке поруке: на бази једнога значења гради се друго, оно што је дато у тексту изазива асоцијације и сликовите представе. То постојање двају планова значења – оно што је реализовано и оно што се реконструише, односно налази од стране примаоца – чине основу фундаменталних стилских феномена КФС које називамо тропима. Глагол и овдје има изузетну позицију па ће бити интересантно утврдити карактер глаголске тропике /да ли глаголску метафору образују одређена значења, тече ли процес метафоризације глагола од конкретног ка апстрактном и сл./.

Ако постоји појава која би могла бити најмаркантније обиљежје свих функционалних слова, онда би то неоспорно била синонимија и то због тога што се помоћу ње ствара једно од основних обиљежја сваког лијепог и узорног стила – разноврсност казивања, изражавања мисли на различите начине. Због значаја синонимизацијског умјетничког поступка добар дио анализе биће посвећен управо њему. Покушаће се одговорити на питање како се глагол синонимизира у поетском дискурсу, у чему је његова специфичност и је ли у праву Уфимцева када тврди да глагол образује сасвим особену врсту синонима. Овдје ће бити потребно размотрити удио појединих лексичко-семантичких група у процесу синонимизације, слојевитост глаголске синонимије итд. Добро би било утврдити јесу ли остале глаголске појаве маргинални феномени овога кода.

Стилистички систем глагола р. и сх. језика врло је разгранат. У њему се јасно издвајају двије групације глагола. Једни су они који се употребљавају у свим стиливима и који немају неку посебну стилематичност па се најчешће и зову стилски неутрални или општеупотребни глаголи. Таквих глагола у језику највише има и они се не вежу ни за какве функционалне стилове. Сви остали образују другу групацију, која је у односу на прву веома разновродна и одликује се тиме што се, прво, на "језичкој раскрсници" строго упућује у одређене правце – језичке кодове и, друго, што се својим експресивним вриједностима

разликују једни од других. За њих је карактеристично да увијек у нечему испољавају фактор ограничења. Све ово говори о томе да и њима треба посветити одређену пажњу.

Посебно мјесто у истраживању имаће основне транспозиције глагола. У вези с тим биће и питање може ли се говорити о унутарњим и спољашњим глаголским стилемима. Спољашњи би биле оне различите врсте транспозиција које глаголску форму извлаче из њене унутарње функционалне усмјерености и доводе је на раван вањске, контекстуалне валентности, која је већ покривена неким другим глаголским ликом. Унутарња стилематичност пак није овисна од контекста, од транспозиција и било чега спољашњег: она се налази у самој природи глаголских облика, и то само неких. Овдје ће доминирати анализа изузетно важног проблема - а то је феномен умјетничкога времена. Наиме, сваки облик људске активности, све природне појаве и све оно што нас окружује лоцирано је у двије фундаменталне димензије: простор и вријеме. То су истовремено и основне категорије у којима човјек размишља и које, на тај начин, представљају саставни дио његове свијести. Заједно са материјом оне су апсолутне физичке категорије /јер ништа не може бити изван простора и времена/, а уједно су појмови који означавају вјечне елементе космичнога универзума. Човјек је у томе простору трајао, трајаће и траје и то у једноме непрекидном доживљавању и изражавању истог простора и истог времена. Ово посљедње - изражавање времена - управо и јесте једно од најинтересантијих питања којима се бави низ знанствених дисциплина /философија, логика, наука о књижевности, лингвистика и др./. А оно може да има два поларна облика: а/ да се вријеме објективизира и покаже онаквим каквим доиста јесте, б/ да се субјективизира и изрази у окационалној форми. Умјетност је увијек бирала овај други пут. Поетски текст подразумијева два временска плана - реални и умјетнички, оно што је на нивоу стварности и оно што је на нивоу умјетничке апстракције. Феномен умјетничкога времена толико је маркантна појава у КФС да се у оваквој анализи никако не може избјећи.

Пажња ће се посветити и другим глаголским појавама које КФС оштро диференцирају у односу на друге функционалне стилове

/нпр. деглаголизација, римизација и сл./.

Овако конципирана тема тражи да корпус не буде строго омеђен и препушта истраживачу да, у зависности од проблема који анализира, налази одговарајуће текстове и одговарајуће примјере.

Пошто сам по своме основном^{стручном} усмјерењу русиста, нормално не^{је} да^у раду више^{бити} говора о рускоме него о српскохрватскоме језику, не што ће такође утицати и слабија истраженост базних стилистичких феномена нашега језика.

Сарајево, 21. марта 1983. године